

Ο πολιτικός Φουκώ: όψεις του πολιτικού στην Αρχαιολογία της Γνώσης.

**Ιορδάνης Κουμασίδης,
Υπ. Διδάκτωρ Φιλοσοφίας Αριστοτελείου Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης – Συγγραφέας.**

Είναι πράγματι εντυπωσιακό το γεγονός πως παρότι οι αναλύσεις και οι νέοι όροι που εισάγει ο Μισέλ Φουκώ έχουν γίνει αποδεκτοί ως καινοτόμοι και ριζοσπαστικοί, εν τούτοις δεν έχουν συμπεριληφθεί ακόμη ως ‘όροι’, ‘εννοιολογήσεις’ ή ακόμη και ως θεματικές της πολιτικής φιλοσοφίας, με τον τρόπο που καθιερώθηκαν στο αντίστοιχο λεξιλόγιο όροι και θεματικές όπως επί παραδείγματι υποκείμενο, νεωτερικότητα, επανάσταση, κράτος, μαρξισμός κ.λπ.

Από την άλλη είναι εντυπωσιακή η λεπτολογική εισχώρηση του ίδιου στους όρους που ερευνά, επανανοηματοδοτεί ή επινοεί (π.χ. *βιο-εξουσία, τεχνικές πειθάρχησης, κυβερνητικότητα ή κυβερνησιμότητα, ετεροτοπίες κ.ά.*), μια δουλειά τύπου εντομολόγου που παρ’ όλα αυτά κατορθώνει να διαπερνά και ταυτόχρονα να συγχέει τα επιστημολογικά όρια. Από την άποψη αυτή, προκαλεί εντύπωση και η –σε μεγάλο βαθμό– αγνόησή του από την πολιτική επιστήμη που μεταξύ άλλων αντικείμενό της αποτελεί η συστηματοποίηση και η κατηγοριοποίηση αυτών των όρων. Η εξήγηση ενδεχομένως να βρίσκεται ακριβώς στο ταλέντο του Φουκώ να διατρέχει τα επιστημολογικά πεδία μη δυνάμενος να εγγραφεί αποκλειστικά σε κάποιο εξ αυτών, καθώς αυτή ακριβώς είναι η μέθοδος και συνάμα η γοητεία του.

Όπως γίνεται αντιληπτό, το παρόν συνέδριο αποτελεί προνομιακό χώρο διερεύνησης όψεων αυτής της ιδιαίτερης φύσης/επεξεργασίας εκφοράς λόγου της πολιτικής φιλοσοφίας, εν προκειμένω λαμβάνοντας ως βάση το (πρώιμο) έργο του *Αρχαιολογία της Γνώσης*.

Παρότι το εν λόγω έργο δεν είναι ένα έργο 'καθαρής' πολιτικής φιλοσοφίας, πόσο μάλλον πολιτικής θεωρίας ή επιστήμης, (πεδία τα οποία προσέγγισε σε κατοπινούς του στοχασμούς, όπως στη *Γέννηση της Βιοπολιτικής*) θα επιχειρήσουμε να αλιεύσουμε τα πρώιμα εκείνα στοιχεία που εφάπτονται της φουκωικής προσέγγισης σχετικά με τη δημιουργία, τη συστηματοποίηση και διαστρωμάτωση της γνώσης και των αποφάνσεων, όπως και τις πολιτικές σημασιοδοτήσεις (ή παρασημασιοδοτήσεις, κατά περίπτωση) αυτών των διεργασιών.

Σημείο πρώτο: το πολιτικό ως *έννοια*. Η ιστορία μιας έννοιας - συναντούμε στην αρχή ακόμα της *Αρχαιολογίας* είναι “η ιστορία των διαφόρων πεδίων συγκρότησης και ισχύος της, εκείνη των διαδοχικών κανόνων χρήσης της [...]”.¹ Μεταξύ ονόματος και υποδηλούμενου, η υλικότητα. Πως μπορεί να επιβεβαιωθεί αυτό σήμερα; Η απάντηση ενδεχομένως να αναδυθεί στο τέλος της παρούσας εισήγησης.

Σημείο δεύτερο: Το πολιτικό ως *ουτοπία*. Η ουτοπία ως η μη χώρος εκφράζει όμορφα το πανταχού, το εποπτεύον πολιτικό, είτε το εκλάβει κανείς θετικά είτε αρνητικά. «Οι ουτοπίες παρηγορούν: αν δεν έχουν πραγματικό τόπο, αναπτύσσονται πάντως σε έναν θαυμάσιο και στιλπνό χώρο».² Ο χώρος του πολιτικού λοιπόν ως ουτοπία: από την ουτοπία (με την κλασική της σημασία) ως το 'άπλωμα'/κατανομή των ανθρώπων στο χώρο, την ενδεδειγμένη ανάλυση της διαχείρισης των πληθυσμών. Αναμφισβήτητα πρόκειται για πολιτικές πράξεις, για πολιτικό επίδικο. Αυτός ο μη τόπος του πολιτικού, που εν τούτοις εμφανίζεται ως υπερ-τόπος, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως αναδύεται στα σκοτεινά ενδιάμεσα μεταξύ αυτού που ονομάζεται στην *Αρχαιολογία* ιστορικό *a priori* -δηλαδή κατά βάση της ιστορίας των όντως ειπωμένων πραγμάτων- και του *αρχείου*, δηλαδή των συστημάτων απόφασης που θα δούμε ευθύς αμέσως, τα οποία εστιάζουν σε ό,τι δεν περιορίζεται από τους νόμους της σκέψης, από το εναρμονισμένο κανονιστικό μοτίβο αλλά και τις “ειδικές κανονικότητες”.³

Σημείο τρίτο: ο σχηματισμός της *απόφασης*. Υπάρχει μια πολύ ενδιαφέρουσα αντιστοίχιση στον τρόπο σχηματισμού της απόφασης με τη δόμηση του πολιτικού. Βασική λειτουργία στη διαδικασία διαμόρφωσης του αποφαντικού πεδίου είναι οι *μορφές συνύπαρξης*. Το υπέδαφος της ήδη δοσμένης *παρουσίας* καλλιεργείται, καθορίζεται, σμιλεύεται από σχέσεις οι οποίες (με τα λόγια του Φουκώ).

“μπορεί να ανήκουν στην τάξη της πειραματικής επαλήθευσης, της λογικής κατακύρωσης, της απεριόριστης επανάληψης, της αποδοχής που δικαιώνεται από την παράδοση και την αυθεντία, του σχολίου, της αναζήτησης

¹ Φουκώ Μισέλ *Η αρχαιολογία της γνώσης*, Εξάντας, 1987, σ. 11.

² Φουκώ Μισέλ *Οι λέξεις και τα πράγματα*, Γνώση, 1993, σ. 14.

³ *Η αρχαιολογία της γνώσης*, σ. 198.

κρυμμένων σημασιών, της ανάλυσης του λάθους· αυτές οι σχέσεις μπορεί να είναι ρητές [...] ή και υπονοούμενες”⁴.

Η αντιστοιχία με μια πρόσληψη του πολιτικού είναι εμφανής. Επιπροσθέτως θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς πως ο αξιακός πολιτικός κώδικας δομείται με τον τρόπο που δομείται και ο λογικός. Εκδιπλώνονται και ερμηνεύονται με παρεμφερείς τρόπους. Και το έτερο που μοιράζονται - παράδοξο και δυσερμήνευτο σε αυτή την περίπτωση- είναι ο εγκιβωτισμός τους σε συστήματα σημείων όπως είναι οι αποφάνσεις, συστήματα που παρότι μη συντεταγμένα και διαθέτοντα μη κανονιστικούς τρόπους διαδοχής ή μεταλλαγής κατορθώνουν να εμφανίζονται ως στιβαρά, αυτονόητα, καθοριστικά, συνήθως και ως μονοπαγή, μονόδρομα.

Σημείο τέταρτο: *το Υποκείμενο*. Βασικός τρόπος παραγωγής του υποκειμένου είναι η συσχέτισή του με τις δυναμικότητες της ιστορίας.

“Αν η ιστορία της σκέψης [...] ύφαινε, γύρω από τα λόγια και τις πράξεις των ανθρώπων, σκοτεινές συνθέσεις που την προοιωνίζουν, την προετοιμάζουν, και την οδηγούν απροσδιόριστα προς το μέλλον της – θα ήταν ένα προνομιούχο καταφύγιο για την κυριαρχία της συνείδησης”⁵.

Πρόκειται για μια πρώτη εμφάνιση αυτού που αργότερα θα προσπαθήσει να συστηματοποιήσει στις διατυπώσεις περί υποκειμένου ως ιστορικού *αποτελέσματος* ή κατά κύριο λόγο *μορφής*.

Η συγκρότηση της έννοιας του (πολιτικού/ δρώντος) υποκειμένου πέρασε τρία -μεταξύ άλλων- βασικά στάδια αποκέντρωσης: αυτής που εισήγαγε ο Μαρξ με τους ιστορικοοικονομικούς καθορισμούς, στη συνέχεια αυτή της νιτσεικής αμφισβήτησης που επιμερίζεται ως κομμάτι της ευρύτερης αμφισβήτησης της ορθολογικότητας, του θεμελίου και των τρόπων που αυτά δομούνται (αυτή περισσότερο υπονοείται στην *Αρχαιολογία* αλλά συνάγεται από άλλα κείμενα του Φουκώ) και τέλος με τις έρευνες και τη δημιουργία καινοφανών επιστημολογικών πεδίων στα τέλη του 20ου αιώνα, με προεξάρχοντα αυτά της ψυχανάλυσης, της γλωσσολογίας και της εθνολογίας.

Ποια είναι λοιπόν η φουκωική συνεισφορά στην προβληματική του ζητήματος του υποκειμένου την εποχή της Αρχαιολογίας; Είναι η διαπίστωση πως οι διάφοροι τρόποι απόφασης (*énoncé*), ο τρόπος δόμησης των αποφάνσεων δεν είναι απολύτως ενδεικτικοί/καταδεικτικοί για τη σύνθεση ή, ακόμα περισσότερο, για “την ενοποιούσα λειτουργία ενός υποκειμένου”,⁶ και εδώ ο τονισμός του ενός υπονοεί ενός αρχετυπικού, παραδειγματικού υποκειμένου παρά τη διασπορά του. Επιπλέον, η λειτουργία των αποφάνσεων δεν προσδίδει ένα νόημα στην εκάστοτε δεδομένη ενότητα σημείων, με άλλα

⁴ *Η αρχαιολογία της γνώσης*, σ. 89-90.

⁵ *Η αρχαιολογία της γνώσης*, σ. 23.

⁶ *Η αρχαιολογία της γνώσης*, σ. 85.

λόγια δεν τους ορίζει ένα υποκείμενο, παρά “διανοίγει ένα σύνολο πιθανών υποκειμενικών θέσεων”.⁷

Η αποσάθρωση του υποκειμένου -εδώ αναφερόμενη περισσότερο στο ατομικό- ανοίγει το δρόμο για τις αντίστοιχες ψυχαναλυτικές έρευνες περί απουσίας του, και ασφαλώς στη συγκρότηση νέων θέσεων με κέντρο αναφοράς τη μάζα (όπως το πλήθος του Νέγκρι σε αντίστιξη με την παλαιότερη σπινοζική ιδέα)

Σημείο πέμπτο: Η *ιδεολογία*. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως η ορίζουσα μιας φουκωκικής ανάγνωσης εδράζεται στο τρίπτυχο γνώση-πολιτική-οντολογία (έτσι όπως αναπτύχθηκε μεταξύ άλλων και από τους Ντελέζ και Μπαλιμπάρ). Η συσχέτιση γνώσης-πολιτικής εκκινεί, κατά τον Φουκώ, από μια θεμελιώδη απόκλιση στην καθιερωμένη προσέγγισή τους: στην ανάδειξη της πολιτικής προτάσσονται οι σφαιρικοί καθορισμοί ενώ στο πεδίο των ιδεών και της γνώσης δίδεται μεγαλύτερη προσοχή στα παιχνίδια της διαφοράς.⁸

Η ιδεολογία στη μορφή που εμφανίζεται ως πολιτική, αυτό-απονεκρώνει σε σημαντικό βαθμό την οντολογική της διάσταση, την περίπτωση κατά την οποία προσλαμβάνει τη μορφή ενός λόγου περί του πρωταρχικού. Στον Φουκώ, η σημαίνουσα στιγμή κατά την οποία η ιδεολογία διακρίνεται από την επιστήμη και συνάμα τίθεται υπό την ομπρέλα ενός γενικού κριτηρίου ορθολογικότητας προοριζόμενο για κάθε τύπο γνώσης, είναι η στιγμή του μαρξισμού.

Η ιδεολογία θάλλει ενδιαμέσως και ένθεν της ειδικής σχέσης γνώσης-επιστήμης. Η ανάλυση του επιστημολογικού status της οικονομίας αναφορικά με την ιδεολογική της λειτουργία εκκινεί από την προσέγγιση που θα προκρίνουμε για τον σχηματισμό “του λόγου που τη γέννησε και από το σύνολο των αντικειμένων, των εννοιών, των θεωρητικών επιλογών που υποχρεώθηκε να επεξεργαστεί και να συστηματοποιήσει”.⁹

Η απουσία περισσότερο σαφών νύξεων στο ζήτημα της ιδεολογίας έχει και μια άλλη ενδεχόμενη εξήγηση: θα έπρεπε να αντιμετωπίσει ένα δίπολο μεταξύ ιστορίας και αλήθειας που λάμβανε εκ των προτέρων θέση, ενώ ο ίδιος επιθυμεί να ερευνήσει ακριβώς αυτή τη σχέση σε όλες της τις εκφάνσεις.

Παρεκβατικά, αναφέρουμε πως, όπως είναι γνωστό, βασικός πυλώνας των μελετών του Φουκώ αποτελεί το ζήτημα της εξουσίας. Αναφερθήκαμε παραπάνω στην απέχθεια απέναντι στα ολοποιητικά, τετελεσμένα ταξινομητικά συστήματα. Παρεμφερής είναι και η προσέγγισή του στο ζήτημα της εξουσίας: διενεργεί λόγω της φύσης της ολοποιήσεως,¹⁰ και μάλιστα αυτό αντιτίθεται στις τάσεις της θεωρίας να μην αρέσκεται σε αυτές. Το διακύβευμα λοιπόν είναι οι

⁷ *Η αρχαιολογία της γνώσης*, σ. 163.

⁸ *Η αρχαιολογία της γνώσης*, σ. 14.

⁹ *Η αρχαιολογία της γνώσης*, σ. 280.

¹⁰ Φουκώ Μισέλ, *Το μάτι της Εξουσίας*, Βάνιας, 2008, σ. 31.

στρατηγικές σχέσεις των δυνάμεων και η αναφορά τους σε αντίστοιχους τύπους γνώσεων. Η κυριαρχία που λαμβάνει καινοφανείς μορφές και προσωπεία. Αρκετά αργότερα θα προχωρήσει σε συσχέτιση του πολιτικού με τον πόλεμο, καθώς “με βάση το μοντέλο του πολέμου σχηματίζονται οι ουσιαστικές έννοιες της νεωτερικής πολιτικής: φυλή, έθνος, τάξη, επανάσταση”,¹¹ όπου η έννοια του πολιτικού εμφανίζεται κατά βάση ως διακλάδωση. Ο σχηματισμός αυτής της διακλάδωσης περνά από όλες τις διατάξεις και συστηματοποιήσεις της γνώσης, των εννοιών και στο βάθος της πράξης.

Σημείο έκτο: η *αρχαιολογία*. Η αρχαιολογία είναι κατά βάση ένας λόγος περί προϋποθέσεων και συγχρόνως περί ετερότητας. Το μεθοδολογικό πέρασμα του Φουκώ από την αρχαιολογία στη γενεαλογία (ένα βήμα 'πίσω' στο Νίτσε) σηματοδοτεί και τη στροφή των περισσότερο εστιασμένων μελετών στα πλέγματα ειδικών λόγων και τις αντιστοιχίσεις τους σε κοινωνικές πρακτικές. Η μελέτη των εκφορών του λόγου μετατοπίζεται σε ένα βαθμό στη μελέτη των εκφορών (εδώ με την υλική σημασία, αυτή των πρακτικών) των σωμάτων, παραμένει όμως ιδιαιτέρως πολιτική με την ουσιώδη σημασία του όρου - θυμίζουμε την *Επιτήρηση και Τιμωρία* ως μια «πολιτική ιστορία των σωμάτων». Σε ένα ευρύτερο επίπεδο, θα μπορούσαμε να υπενθυμίσουμε την πρόσληψη της τρέλας ως κοινωνικό και πολιτικό πρόβλημα.

Αυτό που μοιάζει να ενδιαφέρει τον Φουκώ είναι το άρρητο και ταυτόχρονα το σφαιρικό. Τα λανθάνοντα νοήματα. Οι εγχαράξεις και οι αναζωπυρώσεις του πολιτικού. Η συσχέτιση λόγων ανέκδοτων ή γνωστών, παραδοσιακών ή πρωτότυπων.¹² Θεμέλιο είναι οι λόγοι περί αλήθειας: η κριτική του στην καθολικότητα των αρχών ασφαλώς δε σημαίνει μια μηδενιστική απαξίωση αλλά κατά βάση μια επιφύλαξη στην εφόρμηση των αντιφάσεων εντός της διαδικασίας κατά την οποία “η ιστορία των ιδεών αποδίδει μια συνεκτικότητα στο λόγο που αναλύει”.¹³

Το πολιτικό σήμερα

Το πολιτικό μεταβάλλεται, καθώς μεταβάλλονται τα ερωτήματα και οι ορίζουσες σχετικά με την ανθρώπινη συνθήκη, και ειδικότερα οι λόγοι περί αυτής, όπως εμφανίζονται στη μορφή των «επιστημών του ανθρώπου» καθώς καταδεικνύεται στο τέλος του *Οι Λέξεις και τα Πράγματα*. Άλλωστε, και στην *Αρχαιολογία της γνώσης*, οι λόγοι που έρχονται στο επίκεντρο και επικαλούνται ως παραδειγματικοί είναι αυτοί της ιατρικής, της γραμματικής και της πολιτικής

¹¹ Κουβελάκης Στάθης, «Η διακλάδωση της νεωτερικής πολιτικής», *Ουτοπία*, τ. 72 (2006), σ. 29 κ.ε.

¹² *Η αρχαιολογία της γνώσης*, σ. 213.

¹³ *Η αρχαιολογία της γνώσης*, σ. 225.

οικονομίας, σαν από ειρωνεία προφητεία για τη σημερινή κατίσχυση του οικονομικού επί του πολιτικού, στους λόγους περί μεταδημοκρατίας.

Ο Μπαλιμπάρ στο *Φόβο των Μαζών*,¹⁴ μιλά για την φουκωική ενδεχομενικότητα σε σχέση με την ανάπτυξη των πολιτικών δράσεων/αντιστάσεων. Στη σημερινή συνθήκη, η γνώση είναι ακόμα πιο απαραίτητη προϋπόθεση για την άσκηση του πολιτικού, για έναν επιπλέον λόγο: έχει προσλάβει σε μεγάλο βαθμό τη μορφή της διάχυσης της πληροφορίας. Η γνώση εμφανίζεται ως πληροφοριακό κεφάλαιο, ως εμπόρευμα και κατά αυτό τον τρόπο μεγενθύνεται το ερώτημα εάν μπορεί να χαρακτηριστεί εν τέλει ουδέτερη ηθικά και αισθητικά.

Σήμερα, οι αναλύσεις περί πολλαπλότητας των λόγων περιστρέφονται και εκφυλίζονται στο λεγόμενο «επικοινωνιακό παιχνίδι», τομέας που αναφέρεται στο επιστημονικό (με πολλά ερωτηματικά) πεδίο της επικοινωνιολογίας.

Σήμερα, οι τεχνικές πειθάρχησης και ελέγχου των πληθυσμών έχουν λάβει νέες, καθολικότερες αλλά και εκούσιες μορφές.

Επιμύθιο

Ο Ντανιέλ Μπενσαίντ καταλογίζει μέρος της ευθύνης για την κατάρρευση του πολιτικού παραδείγματος της νεωτερικότητας στον Φουκώ και στον Ντελέζ, θυμίζοντας την αδιέξοδη λύση του να σκοτώνει κανείς τον αγγελιοφόρο.¹⁵ Εν τούτοις, αποδέχεται ότι οι αναλύσεις των δυο φιλοσόφων απετέλεσαν ενδεχομένως «την αναγκαία στιγμή του αρνητικού». Εκεί όμως που παρουσιάζεται ένα μέγιστο ενδιαφέρον, είναι η διαπίστωσή του για την από μεριάς τους αμφισβήτηση (κι εδώ χρησιμοποιεί ένα όμορφο λεκτικό σχήμα) των «συστατικών κατηγοριών του θεάτρου των πολιτικών διεργασιών (ο λαός, το έδαφος, τα σύνορα, η ιδιότητα του πολίτη, η εθνικότητα, η κυριαρχία, ο πόλεμος, η πολιτεία, το διεθνές δίκαιο), από τον Μακιαβέλι, τον Χομπς, τον Γκρότιους και τον Ρουσσώ, άρχισαν να αποτελούν πρόβλημα, χωρίς να ξεπροβάλλει ακόμα το περίγραμμα ενός νέου παραδείγματος». Η φουκωική προσέγγιση διαθέτει αυτό το πλεονέκτημα: αμφισβητεί τις βασικές κατηγοριοποιήσεις των πολιτικών όρων, ανοίγοντας το δρόμο ασφαλώς για νέες μορφές πρόσληψης του πολιτικού -μορφές που ο ίδιος βέβαια δεν προτείνει δίκην στρατηγικής, διακηρυκτικής θεώρησης. Πρόκειται για μια προσέγγισή σε μεγάλο βαθμό σκεπτικιστική και αφαιρετική. Για παράδειγμα, η επανάσταση από οδυνηρό πλην αναγκαίο συμβάν (τουλάχιστον για την αριστερή φιλοσοφία) μετατρέπεται κυρίως σε αισθητική κατηγορία – με όρους πολιτικής πράξης επί της ουσίας εγκαταλείπεται. Το όλον, το οικουμενικό πολιτικό συμβάν

¹⁴ Μπαλιμπάρ Ετιέν, *Ο φόβος των μαζών*, Πλέθρον, 2010,

¹⁵ Μπενσαίντ Ντανιέλ, «(Α)πολιτικές του Φουκώ», *Ουτοπία*, τ. 72 (2006), σ. 21 κ.ε.

εγκαταλείπεται προς χάριν των μικρών παρεκκλίσεων και ασυνεχειών, με τον ίδιο τρόπο που εγκαταλείπεται και ως ασφαλής μέθοδος για την προσέγγιση της γνώσης.

Όπως -θέλω να πιστεύω- έγινε αντιληπτό, η πρόσληψη του πολιτικού στην *Αρχαιολογία* έχει δυο σημασίες: αυτή της μεθόδου, της αμφισβήτησης των συστημάτων δημιουργίας λόγων, της φύσης των πραγμάτων και σε ένα άλλο επίπεδο της διαχείρισης ακριβώς αυτής της γνώσης, αυτών των τεχνοτροπιών. Με άλλα λόγια, το πολιτικό αναδύεται – πρόκειται περί ανάδυσης διότι δεν είναι ούτε ξαφνική εμφάνιση ούτε γραμμική, προγραμματισμένη εμφάνιση-μέσα από τη διερεύνηση της γνώσης και κυρίως των τρόπων με τους οποίους φθάνουμε σε αυτήν.

Τι μπορεί να σημαίνει λοιπόν σήμερα για την καθ' εαυτό πολιτική πράξη, η πρόκριση της ρήξης, της ασυνέχειας, της τομής, έναντι ενός λόγου που ομνύει στην ολότητα; Πρώτα απ' όλα, την επιβεβαίωση της κατάτμησης του ίδιου του πολιτικού λόγου: η μεγαλύτερη δυνητικά πηγή πληροφόρησης στην ιστορία της ανθρωπότητας (το ίντερνετ) την ίδια στιγμή αποτελεί τον κίνδυνο και την προϋπόθεση για έναν λόγο αποσπασματικό, στρεβλό, σε μεγάλο βαθμό παραπληροφορητικό. Οι ρήξεις σήμερα δεν έχουν τόσο ως αντίπαλο τις ιδεολογίες (που συγκαταλέγονται επίσης ως κεντρική θεματική αναφορά στο εν λόγω συνέδριο), τις μεγάλες αφηγήσεις, αλλά ακριβώς έγκεινται στη *διαχείριση* της διασποράς των εκατομμυρίων μικροϊστοριών που εμφανίζονται ως λόγοι πολιτικοί, ως λόγοι ανθρωπολογικοί και ασφαλώς ως «συγκριτικά γεγονότα».¹⁶ Υποψιάζομαι πως τα πεδία στα οποία αναπτύσσονται, και συχνότατα παρασιτούν, αυτοί οι λόγοι είναι κυρίως η πολιτική και η λογοτεχνία (ενώ έτερα πεδία όπως η κοινωνιολογία και η ψυχανάλυση αναλαμβάνουν περισσότερο έναν ερμηνευτικό, έναν μεθοδολογικό ρόλο έναντι τους). Είναι τα πεδία που αλληλοσυγγέουν συχνά αυτοί οι λόγοι. Ταυτόχρονα όμως είναι και τα πεδία στο σώμα των οποίων η ενδεδειγμένη επεξεργασία αλλάζει τον κόσμο και τον εαυτό...

Βιβλιογραφικές ενδείξεις.

Γεωργίου Θεόδωρος *Στα υπόγεια της σκέψης και της ιστορίας -δοκίμιο για τον Michel Foucault*, Futura, 2002.

Δεληνογιατζής Σωκράτης *Προς μια ερμηνευτική κριτική – η περίπτωση Foucault*, Βάνιας, 1989.

Νικολαΐδης Θ. (επιμ.) *Ο Μισέλ Φουκώ και οι ιστορικοί*, Νήσος, 2008.

Σωτήρης Π. και Μπέτζελος Τ., «Σώματα, λόγοι, εξουσίες. Ξαναγυρνώντας στην 'περίπτωση Φουκώ'», *Θέσεις*, τ. 89 (2004).

¹⁶ *Η αρχαιολογία της γνώσης*, σ. 236 κ.ε.